

Tolkning av ortnamn engagerar Ortsbor

Namnen på byar och gårdar i vårt land skulle kunna liknas vid byrålädor med etiketter utanpå. Drar man ut en låda öppnar sig ofta spännande perspektiv på platsen. Lantmäteriverket är nationell ortnamnsmyndighet. När Vägverket sätter upp skyltar är det ortnamnen på lantmäteriets allmänna kartor som ligger till grund. Ibland händer det att uppfattningar går isär och då uppdagas den mångfald av förklaringar som kan ligga bakom ett ortnamn. Som i fallet Svarte-Jan.

Längst uppe i norra Bohuslän, där Idefjorden skär in genom landskapet och särar Sverige från Norge, ligger Svarte Jan. Vi befinner oss i Lommelands socken. Gränssnittets läsare får följa med längs den ensliga vägen som efter sex kilometer och åtskilliga stenskott slutar vid en vändplan. Brevlådorna är få. I backen ner mot det bruna fjordvattnet ligger tre hus och bortom udden, där sundet är som smalast, blinkar en fyr. Vägverkets skylt visar att vi är framme vid Svartejan.

Jo, det står Svartejan, skrivet som ett ord. Stod det inte Svarte Jan ute vid stora vägen? Det är här sökandet efter rätt ortnamn börjar. Vad ska det egentligen heta?

Det är dunkelt där vi står bredvid bilen. Branterna i norr hindrar ljuset att blanda sig med vattnet. Ove Thyft och hans släkt har bott i Lommeland sedan generationer tillbaka. Han är en av dem som dagligen passerar skylten vid stora vägen. Vad ska det egentligen heta?

– Vägverket har lyckats förfälska det, är hans kommentar. Vi har alltid sagt Svartjan här.

Han upprepar ordet och skrattar. När han säger det låter det som ett sammansatt ord. Betoningen ligger på det första a:et.

När Vägverket satte upp skylten förra vintern var det många som rynkade på näsan: Svarte Jan! Namnet syftar ju på eja, som betyder vattenvirvel, inte på någon

Jan. Det är i varje fall den tolkning som har fått stor spridning genom Bengt Lindström, som leder ortnamnsprogram i Radio Väst.

– Svarte Jan, det är fel. Det ska vara Svartejan, vidhåller han. Den svarta ejan. Jag har själv varit där och sett de starka vattenströmmarna.

Men skylten som ersätter den gamla nerkörda har väckt frågan om vad platsen egentligen heter. Svarte Jan ger helt andra associationer.

Kulturminnen

Frågan går vidare till Annette Torensjö som ansvarar för ortnamnsfunktionen vid Lantmäteriet i Gävle. Hon zoomar in Bohuslänns nordligaste udde på sin karta.

– Här står det Svarte-Jan, med bindestreck. Vi brukar inte ändra hävdvunna namn, säger hon och låter konfunderad över Vägverkets stavning.

Lantmäteriet har det övergripande ansvaret för ortnamn. Ortnamn behandlas som kulturminnen. Innan ett namn hamnar på den allmänna kartan är det väl underbyggt med forskning om ursprung, uttal och hävd. Senast en granskning gjordes av namnet Svarte-Jan var 1977. Att det skulle syfta på eja har inte ens kommit upp till diskussion, konstaterar hon.

– Bebyggelsenamnet skrivs Svarte-Jan på den aktuella kartan och namnet på fyren

skrivs utan bindestreck. Vägverkets skylt borde alltså ha skrivningen med bindestreck om det gäller att visa vägen till bebyggelsen.

“Namn är konservativa”

Gårdarna är fördragna. Längs denna kust ägs nu de flesta husen av norrmän. Kan det vara så att även ortnamn ändras när språkbruket ändras? Lantmäteriet samarbetar med Språk- och folkminnesinstitutet, SOFI. Vid enheten i Göteborg arbetar Catarina Röjder.

Nej, är hennes svar. Namn är konservativa. Betydelsen de har när de bildas faller ofta i glömska och språket runt omkring förändras, men ordet blir kvar. Förklaringen med den svarta ejan, tror hon inte på.

– Det stämmer inte med dialekten i Lommeland. Ett substantiv som slutar på -a, får inte ändelsen -n. I bestämd form säger man den eja. Det talar mot Lindströms förklaring.

Det finns andra. Stavelsen -jan kan vara en ledtråd. “Svarte jans kärnet” hittar hon i en skrivning från 1827. “På platsen har väl bott någon som kallats Svarte Jan”, kommenterar upptecknaren.

Catarina Röjder är omgiven av arkivskåp med lådor som glider lätt. Som doktorand och forskare i nordiska språk, knackar hon själv dörr i norra Bohuslän

– Ortnamn är intressanta nycklar till historien, säger Catarina Röjder, Språk- och folkminnesinstitutet.

och gör uppteckningar. Hon drar ut en låda under bokstaven J och plockar upp ett kort: En kollega besökte Lommeland 1934. Då upptecknades ordet jan. Det ingår i uttrycket jan fan gent som har betydelsen "stor fågel som följer med sillstim".

Ändringar är möjliga

– Ett ortnamn är inte avgjort för all framtid, förklarar Annette Torenstjöm vid Lantmäteriet. Tycker man att Svarte-Jan är en missuppfattning kan man skriva till oss och säga vilken ändring man vill ha. Men

det måste gå att visa att det finns en stark hävd.

Möjligen går det att komma närmare sanningen om Svarte-Jan. Klart är att Vägverket skrivit fel, enligt Lantmäteriets gällande karta. Men att byta skyltar i Lommelands glesbygd har inte hög prioritet, meddelar Vägverket.

Men vilket namn är nu rätt?

– Vi säger Svartjan, demonstrerar Ove Thyft igen och skrattar.

Ett uttal som återfinns på generalstabskartan från 1889.

Lantmäteriet är nationell ortnamnsmyndighet med ett särskilt ansvar för ett ändamålsenligt och värdat ortnamnsskick. Kommuners och statliga myndigheters ortnamnsverksamhet regleras i Kulturminneslagens §4. Till sin hjälp har Lantmäteriet främst Språk- och folkminnesinstitutet samt Riksantikvarieämbetet.

GSD-Ortnamn är databasen som, vid sidan om kartorna, är den enda säkra källan för bebyggelse- och naturnamn i Sverige.

Vägverket har skyldighet att följa fastställda namnformer. Regionala vägförvaltningar blir alltid informerade om ortnamn ändras.